

СУЧАСНА КУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ І ФУНКЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО СЛОВА

Л.В.Шулінова, канд. філол. наук

ЖАНРОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НАУКОВОГО СТИЛЮ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Окреслено коло проблем диференціації наукового стилю, зокрема запропоновано визначення жанру.

The circle of the scientific style differentiation is outlined, in particular the definition of the genre is proposed.

Літературна мова як інтелектуальна вербалізована репрезентація буття у сучасному динамічному історичному та психологічному часові потребує нових мовних форм і способів, що адекватно відобразатимуть еволюційні процеси пізнання світу.

Сучасний конкурентний і досить раціональний світ формує “нові наукові прагматично зорієнтовані виклики, на які відповідають (або не відповідають) народи, і найперше мова як духовна субстанція нації, вимір її інтелектуального життя”¹.

Українська літературна мова як більшість розвинених мов світу в процесі загальноцивілізаційного розвитку має вирішувати ряд складних, неоднозначних проблем: 1) впливу глобалізації на формування тенденції до значної уніфікації наукового (як і культурного) простору; 2) збереження національної (мовної) самоідентичності. Тобто у прагненні обміну науковою інформацією, витребуваністю здобутків національної науки в загальному світовому контексті еволюції пізнання, конкурентноспроможності зберегти національні традиції, форми і способи вербалізації мисленнєвої творчої діяльності.

У цьому аспекті важливою, на наш погляд, є актуалізація проблеми еволюційних закономірностей спадкоємної традиції стилів літературної мови, що полягає у поєднанні дослідження загальноцивілізаційних закономірностей, поступальності (спадкоємності) розвитку та врахуванні особливостей національно-культурних.

На жаль, спеціальних досліджень із системного аналізу наукового (як і решти стилів) в українській стилістиці мало.

Можливо саме тому лишається й досі актуальними, дискусійними і остаточно не розв'язаними питання структуризації стилів сучасної української літературної мови та подальшої диференціації в межах стилю. Важливість і складність у розв'язанні цих питань зумовлена необхідністю пізнання реальних процесів розвитку мови в її функціональних різновидах, потребою аналізу динаміки впливу на розвиток стилів суспільної еволюції².

В українській стилістиці склалася дослідницька традиція переважно лише опису мовних ресурсів, що певним чином й призвело до тих проблем, що потребують особливої уваги, зокрема у диференціації, термінологічній синонімії, поплутуванні способів організації обміну науковою інформацією з жанрами, нечіткому розрізненні підстилів і варіантів стилів. Тому, вважаємо, що акцент у дослідженнях потрібно перенести на визначення (й дотримання на практиці) законів конструювання функціональних типів текстів відповідно до внутрішньої текстової зв'язності і специфіки добору різнорівневих мовних одиниць, зумовлену екстралінгвальними факторами й комунікативними чинниками.

На часі створення обґрунтованої моделі структуризації стилів, а особливо наукового. Значний внесок у розв'язання цих питань зроблено професором Л.І. Шевченко (монографія “Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу”. – К., 2001). Так, за ознакою типу висловлювання вмотивовано поділ стилів на варіанти – усні й писемні. Для наукового стилю писемні – стаття, монографія, підручник та ін.; усні – лекція, доповідь, дискусія та ін.³ Підстили визначено як стратифіковані відповідно до терміносистем наукового знання комунікативні типи наукового стилю, що виділяються за системно змодельованим критерієм присутності спеціальної наукової термінології кожної з галузей науки⁴.

Проте жанрова диференціація наукового стилю не дістала в українському науковому дискурсі належного обґрунтування. Н наш погляд, однією з найбільш актуальних і дискусійних проблем системного дослідження наукового стилю сучасної української літературної мови і є саме жанрова диференціація з урахуванням спадкоємності і традицій розвитку української літературної мови, й водночас із входженням національної мови у світовий вербалізований простір наукового пізнання.

Об'єктивний стан активного розвитку наукового стилю зумовлює внутрішню стильову структурування як процес комунікативної варіативності та спеціалізації зреалізованих у жанрах.

У лінгвостилістиці другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. було зроблено ряд спроб дати визначення жанру, схарактеризувати, класифікувати за різними критеріями жанри наукового стилю.

Н.М. Разінкіною запропоновано розглядати жанр як різновид функціонального стилю, що визначається трьома факторами: 1) форма побудови; 2) характер інформації; 3) емоційне забарвлення інформації. Відповідно до цих критеріїв дослідниця виділяє такі жанри наукового стилю: монографія, журнальна стаття, рецензія, підручник (посібник), лекція, доповідь, інформаційне повідомлення (про симпозиум, конференцію, конгрес та ін.), усний виступ, довідкові матеріали⁵. У наведеному переліку спостерігаємо відсутність окремих жанрів (реферат, анотація, тези та ін.) і нерозробленість загальних мотивованих критеріїв розрізнення жанрів, визначення їх специфіки.

Як відомо, специфіка наукових текстів як репрезентантів стилю залежить від суб'єктно-об'єктних відношень; природи знань та законів пізнання і творчості (зокрема від фаз наукової діяльності); розвитку науки за відповідними законами; спадкоємності знання, специфіки мислення (логічного / інтуїтивного); особливостей сприйняття наукового тексту⁶.

Інші критерії диференціації наукового стилю запропонувала Т.М. Мальчевська. За групами жанрів: інформативна література, журнальні статті, довідкова, монографічна, мемуарна та ін. За групами видів публікацій: малі, середні, великі форми (у межах кожної названо окремі жанри або жанрові різновиди). Наприклад, малі форми: анотації, резюме, короткі рецензії, тези доповідей, реферати робіт, короткі енциклопедичні статті та ін.⁷ За такими диференційними характеристиками важко визначити власне специфік жанру, його термінологічне й понятійне визначення, натомість виникає ряд питань щодо мотивованості критеріїв виділення жанрових різновидів. Так, чим відрізнятиметься (окрім обсягу) енциклопедична стаття й коротка енциклопедична стаття, рецензій й коротка рецензія? Невизначені й характеристики мемуарної літератури (якими конкретно жанрами представлена така група жанрів).

Також була спроба виділити групи жанрів за метою, реалізованою в типових умовах мовленнєвого повідомлення:

1) жанри інформаційного характеру, зорієнтовані на зміст (жанри повідомлення, опису, пояснення); 2) жанри впливу (директивні й спонукальні); 3) жанри спілкування, зорієнтовані на спосіб комунікації (монолог, діалог, полілог)⁸. На наш погляд, викликає певні сумніви доцільність називати жанрами типи мовлення (опис) чи форму повідомлення (монолог). Така класифікація формує термінологічну невизначеність і навіть омонімію.

Класифікація за функціональною приналежністю запропонована Ю. Васильєвим: жанри наукової прози, публіцистики, газетні та ін.⁹ Ця диференціація може бути цікавою в аспекті пошуку, проте не дає чіткого розуміння специфіки розрізнення жанрів наукового стилю й особливостей жанрів стилю масової інформації.

Більш логічним і науково обґрунтованим, на наш погляд, є визначення й характеристика жанрів М. Брандес¹⁰:

1. Жанр – це апробована, закріплена традицією форма мовленнєвого втілення функції практичного призначення твору. У жанрах реалізується мета, тобто практичне призначення мови.

2. Жанр є індивідуальною схемою комунікативно-мовленнєвого акта. Жанр – це не конкретні твори, а динамічна структурна модель, яка може реалізовуватися у певній множинності конкретних мовленнєвих творів.

3. Жанр, з погляду взаємодії людини й мовленнєвих засобів у процесі творення форми твору, є технологічною формою мовної практики.

Для визначення специфіки жанрів О.С. Троянівська пропонує враховувати ієрархію типів наукової літератури: формувати ядро жанру – провідний різновид(и), що домінують за обсягом (представлення значущості) у загальній кількості публікацій; периферійні області – жанрові різновиди, що мають менший обсяг у масі текстів (часто мають менш виражені лінгвістичні характеристики, властиві науковому стилеві в цілому); пограничні області – жанрові різновиди, що подібні до інших жанрів наукової літератури чи навіть до жанрів інших функціональних стилів (між жанрові утворення й міжстильові жанри)¹¹. Цей поділ є важливим для систематизації жанрів й можливості наукового опису, дослідження, зіставлення, встановлення особливостей і способів організації наукової інформації відповідно до мети, комунікативних настанов й спеціалізації мовних засобів. Актуальним такий поділ став особливо сьогодні із розвитком й удосконаленням способів отримання й

обміну науковою інформацією, розширенням комунікативних настанов (електронні засоби й носії інформації, розвиток бюрократичної сфери суспільної діяльності, пропагування наукових здобутків та ін).

Так, периферійні жанри й пограничні набули особливого поширення: науково-публіцистичні, полемічні, рекламні статті, рецензія-рекомендація, рекомендаційна анотація, коментар, експертний висновок та ін. Проте за всіма основними лінгвальними й екстралінгвальними характеристиками вони є жанрами наукового стилю.

Отже, визначаємо жанр як динамічну модель побудови текстів (типологічно представлений текст) сформовану активною мовною практикою й закріплену традицією, зумовлену метою й комунікативними настановами, що структурують і формують стильову специфіку, взаємозв'язок мовних одиниць та засобів усіх рівнів.

Окремого спеціального дослідження потребує детальний аналіз усіх жанрів наукового стилю сучасної української літературної мови. Проте, вважаємо за можливе висловити окремі зауваження.

Розширення можливостей пізнання світу й відображення його у вербалізованих формах інтелектуального пізнання сприяє формуванню нової мовної дійсності. Постає проблема диференціації самих жанрів (виділення типів, різновидів, груп). Як можемо спостерігати, у сучасних наукових студіях немає розрізнення жанрів і способів організації обміну науковою інформацією, наукового спілкування. Жанрами називають конференції, колоквиуми, симпозіуми, конгреси та ін., що не відповідає визначенню жанру, його поняттєвої сутності. Інші проблеми: як кваліфікувати круглий стіл, науковий семінар; як чітко диференціювати збірник статей, збірник наукових праць та колективну монографію (на жаль, у виданнях, бібліографічних описах та наукових звітах їх часто ототожнюють, що, безумовно, не відповідає ні меті, ні завданням, ні структурі). Також потребує особливої уваги тенденція до уніфікації окремих жанрів, що призводить до нівелювання стилю автора й унеможливує розвиток жанрів і в цілому наукового стилю. Ще у 80-ті роки ХХ ст. в дослідженнях наукових текстів зазначали: “щоб написати в наш час наукову статтю, не потрібно взагалі вміти писати: достатньо мати у своєму розпорядженні лише певний порівняно обмежений набір мовних засобів”¹². Результат такий, що в сучасному

науковому просторі України все менш представленими є такі різновиди наукової статті: проблемна, полемічна, ювілейна, рекламна, аналітична, оглядова, науково-методична, публіцистична. Перевага надається уніфікованій, усередненій статті з категорично окресленими вимогами, що негативно впливає на розвиток наукової творчості, формування творчих індивідуальностей, здатних висувати нешаблонні ідеї, пропонувати несподівані рішення, що й має сприяти інтелектуальній еволюції процесів пізнання й системній реалізації невичерпного потенціалу української літературної мови, яка, як і кожна розвинена мова, є апаратом опису пізнання світу (за Г.В. Колшанським)¹³.

Отже, проблема жанрової диференціації наукового стилю (й усіх інших функціональних стилів) потребує комплексного вирішення у синтезі досліджень власне лінгвістичної проблематики та критеріїв пізнання, типу мислення, персоніфікованого структурою думки автора. Розвиток жанрів, їх динаміка характеризують розвиненість мови, здатність її до прийняття нових умов глобалізованого світу й адекватних відповідей, тобто сприяє репрезентації еволюційного розвитку мовних можливостей і потенцій. Тому ґрунтовні системні дослідження функціонально-стильової проблематики наукового стилю та його жанрів становлять і потужну перспективу, і є нагальною потребою в сучасній українській лінгвостилістиці.

¹Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001. – С. 358; ²Там само. – С. 350; ³Там само. – С. 345; ⁴Там само. – С. 346; ⁵Разинкина Н.М. Некоторые общие проблемы изучения функционально-речевого стиля // Особенности стиля научного изложения. – М., 1976. – С. 83 – 104; ⁶Див. детальніше: Кожина Маргарита Н. Интерпретация текста в функционально-стилевом аспекте // Stylistyka I. – Warszawa; Krakow; Opole, 1992. – С. 39 – 50; Шевченко Л.І. Значч. праця. – С. 305 – 306; ⁷Мальчевская Т.Н. Специфика научных текстов и принципы их классификации (на материале английских биологических текстов) // Особенности стиля научного изложения. – М., 1976. – С. 104 – 116; ⁸Брандес М.П., Пиронкова М.П. Практикум по функциональной стилистике немецкого языка. – М., 1974. – С. 12; Васильев Ю.А. Некоторые вопросы языково-стилистического анализа практических форм научной речи (на материале современной научно-технической статьи) // Язык и стиль научной литературы: Теоретические и прикладные проблемы. – М., 1977. – С. 49; ⁹Васильев Ю.А. Указ. раб. – С. 50; ¹⁰Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. – М., 1983. – С. 28 – 29; ¹¹Троянская Е.С. Полевая структура научного

стиля и его жанровых разновидностей // Общие и частные проблемы функциональных стилей. – М., 1986. – С. 16 – 28; ¹²Терешкина Р.К. К вопросу об авторской речевой индивидуальности в научных текстах // Лингвостилистические особенности научного текста. – М., 1981. – С. 103 – 104; ¹³Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. – М., 1984. – С. 126.

Ю.Б. Дядищева-Росовецька, канд. філол. наук

ПРО СВОЄРІДНІСТЬ І ФУНКЦІЇ НЕОЛОГІЗМІВ У СЛОВЕСНІЙ ТВОРЧОСТІ ШЕВЧЕНКА

Статтю присвячено деяким новим аспектам у вивченні неологізмів у словесній творчості Тараса Шевченка, зокрема неографізмам і okazіонльним неологізмам.

The article deals with some new aspects of investigation such the team, as neologisms in Shevchenko's works, including neographisms and occasional neologisms.

Семантичне наповнення терміна "неологізм" у лінгвістичній літературі коливається в доволі широких межах; щоб переконатися в цьому, досить порівняти відповідні статті у французькому і російському лінгвістичних словниках¹. Завданням пропонованої статті є певна систематизація зробленого українською лінгвістикою в галузі вивчення неологізмів Тараса Шевченка, а також оприлюднення деяких нових спостережень стосовно індивідуальної своєрідності та функцій їх у творчості поета. При цьому ми підемо, сказати б, від конкретики лексичних і фразеологічних новоутворень у Шевченка, а потім вже зважимося на деякі компаративні спостереження.

Загальний масив неологізмів в україномовних текстах Шевченка розпадається на дві основні групи. Це, по-перше, нові слова (лексичні неологізми) та значення (семантичні неологізми), введені поетом до української літературної мови, бо певні явища дійсності ще не отримували в ній номінації. До них треба віднести, наприклад, слова "аристократ" (у словосполученні "патриції-аристократи"², "арія", "арена", "армія", "аул", "булла", "бульвар", "готический", "каземат", "ліктор", "парад", "паркет", "патріот", "патрицій" (у словосполученні "патриції-аристократи"), "плебей", "терми", "юбілей" тощо в поетичних текстах, "анакронізм", "сигнал",